

Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı¹

Semih Tezcan*

Özet: Köprülüzâde Mehmed Fuâd (1890-1966), 16. yüzyıl şairlerinden Edimli Nazmî divanında “Türkî-yi basî” deyimini kullanılarak nitelenmiş şiirleri bir araya getirip *Divân-ı Türkî-yi Basî* başlığı altında geniş bir ön-sözle yayımlamıştı (1928). Bu yayım, günümüze değin süregelen büyük yanlışlara yol açtı. Hemen herkes, 16. yüzyılda ciddi bir Türkçecilik akımı başlamış olduğuna inandı ve Nazmî'nin gerçekten bu başlık altında bir divan düzenlediğini sandı. Oysa aslında Nazmî, bu şiirleri sadece hüner göstermek için, yani sadece bir oyun olarak “Türkî-yi basî” ile yazmıştı. Yazdığı binlerce başka şiirde ise, yabancı kelime kullanmamak veya az yabancı kelime kullanmak gibi bir kaygısı kesinlikle yoktu; ama o şiirlerinde de çeşit çeşit başka tuhaf hünerler göstermişti. Köprülü, bunu pek iyi bildiği halde, dönemin milliyetçilik akımına ayak uydurabilmek için Nazmî'nin “Türkî-yi basî” ile gazeller söylemiş olmasının önemini aşırı derecede abartmaktan kendini alamamıştı. Makalede bu tutum ve bu tutumun yol açtığı yanlışlar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Edimli Nazmi, Türki-yi basit, Köprülüzâde Mehmed Fuâd.

Giriş

Yirminci yüzyılın ilk yarısında Türkiye'nin yetiştirdiği önemli bilim adamlarından Fuat Köprülü, gençlik yıllarında şiirler de yazmıştır. O zaman Köprülüzade diye anılan Mehmed Fuad Bey, önceleri Abdülhak Hâmid ve Ahmed Hâşim'i taklit ediyordu. Servet-i Fünun dergisinde yazmakta, *Genç Kalemler*'de başlatılan Türkçeleştirmeye ve Millî Edebiyat akımına karşı çıkmaktaydı. Ancak sonradan Ziya Gökalp'in şiirlerine benzer şiirler yazmaya başladı, “Millî Edebiyat Cereyanı” adı verilen harekete katıldı.² Beri yandan da edebiyat tarihi araştırmalarını sürdürmekteydi, *Millî Tettebular Mecmuası*'nı çıkarmaya başladı. Mensup olduğu edebî akımın kendisine verdiği “millîci” / “milliyetçi” heyecanın onun araştırmalarına da yansığını belirleyebilmekteyiz.

Köprülü, yirmili yıllardaki yazılarıyla: 1) Anadolu'daki yazılı Türk edebiyatının başlangıcını daha geriye götürmek; 2) Dilde ve edebiyatta “millîlik” düşüncesinin eskiliğini kanıtlamak istemiştir. Bu savların ikisi de büyük yaygınlık kazanmış, son zamanlara kadar geçerli kalmıştır.

* Bilkent Üniversitesi / ANKARA
stezcan@bilkent.edu.tr

Ne var ki Köprülü'nün birinci savı, yani 13. yy.da Anadolu'da Sultan Veled'den başka aruzla Türkçe şiir yazmış olanlar bulunduğu iddiası doğrulanmamış, tersine onun 13. yy. şairi olduğunu ileri sürdüğü bütün yazarların 14. yy. yazarı olduğu ortaya konmuştur.³ Ben burada Köprülüzade'nin ikinci tezini, yani dilde ve edebiyatta “millilik” düşüncesinin eskiliğini ele almak istedim.

Şimdi, Köprülü'nün dilde millileşmek olarak algılamak istediği ve öyle tanıttığı *Türkî-yi basîť* sorununu (Köprülü'ye göre: cereyanını) ele alalım. 15. yy.ın sonunda ve 16. yy.da birkaç şairin – Köprülü'ye göre Arapça ve Farsça kelimelerin fazlaca kullanılmasına karşı “tepki” olarak – sadece Türkçe kelimeler ya da çok sayıda Türkçe kelime kullanarak aruzla şiir yazmasını Köprülü *Türkî-yi basîť* cereyanı olarak tanıtmıştır. Bu şairlerden ikisinin sadece adı bilinir (Vişâlî, Şâfi). Bir başkasından, Maḥremî'den geriye kalan, sadece, ne olduğu bile bilinmeyen *Basîťnâme* adlı eserinin adı, *Türkî-yi basîť* ile yazılmamış beş gazeli ve *Şehnâme*'sinden başka bir kaynağa aktarılmış yine *Türkî-yi basîť* ile yazılmamış olan birkaç parçadır.⁴ *Türkî-yi basîť* ile bir tek beyti bilinmekte, bunun da mizah olarak yazılmış olduğu daha ilk bakışta belli olmaktadır.⁵

Gördüm segirdür ol ala gözlü geyik gibi

*Düşdüm saçı tuzağına bön üveyik gibi*⁶

Dördüncü şair Edimeli Nazmî'dir. Köprülüzade 1928 yılında *Millî Edebiyyât Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-yi Basîť* başlıklı kitabında bu yazarın *Türkî-yi basîť* ile yazılmış 286 şiirini geniş bir önsözle yayınlamıştı. Nazmî'nin sayısı sekiz bine yakın şiirleri arasından seçilerek derlenen bu şiirlere Köprülü'nün *Divân-ı Türkî-yi Basîť* diye bir de ad koymuş olması, bugüne kadar süregelen yanlışlara yol açmıştır; kimi yazarlar, Nazmî'nin gerçekten bu başlık altında bir *divân* düzenlediğini sanmışlardır.

Köprülüzade, kitabının ithaf sayfasında yer alan: “Millî edebiyât cereyanının târihi için küçük bir medḥal mâhiyetinde olan bu eŝeri Žiyâ Gök Alp'in azîz ḥâtırasına ithâf ediyorum” cümlesinde amacını açıklamış sayılır. “Millî Edebiyat Cereyanı”nın tarihini gerilere götürmek. Ülkemizde olsun, dünyamızda olsun her şeyin tarihini gerilere götürmek hevesi büyüktür.

Edimeli Nazmî ile uğraşmış olan bir araştırmacı da Nihal Atsız'dır. Atsız, Köprülü'nün yayınına dayanarak Edimeli Nazmî'yi değerlendirmeye çalışmıştır. Dünya görüşü gereği Köprülü'nün görüşlerini daha da abartarak “dilde milliyetperverlik”ten söz etmiş, *Türkî-yi basîť* ile yazmış olmayı Türkçülük saymıştır.⁷

Günümüze değin birçok yayında, edebiyat tarihlerinde ve antolojilerde Köprülü'nün *Türkî-yi basîť* üzerine düşünceleri kimi kez özetlenerek, kimi kez abartılarak, fakat eleştirilmeksizin tekrar edilemiştir. Köprülü'nün yazdıklarını edebiyat tarihçileri gibi Türk dilinin gelişim tarihini yazmak isteyenler de aktarmıştır.⁸ Ölçüsüz bir abartma örneğini Şemsettin Kutlu verir: “Edimeli Nazmi. Hayatı: 16. yüzyılın öztürkçeyle yazan ünlü şairi... Divan şiirinin ağır ve külfetli diline katılmadığı ve birçok şiirlerini çok sade bir dille kaleme almış olduğu için, öteki klasik şairlerle Tezkere-i Şuarâ yazarları, Nazmi'yi önemsememişler, hakkında bilgi vermeye gerek duymamışlardır. (...) Edimeli Nazmi,

ilhamı geniş, hayalleri ince bir şair değildir. Esasen yeniçeri asıllı olduğu için şiirin bu inceliklerine fazla zaman ayırması da güçtür. Fakat bilgi ve kültür yönünden oldukça yüküldür. En dikkat çekici yönü, divan şairlerinin aşırı Farsça-Arapça kelimeler, tamlamalar ve mazmunlar kullanmasına onun karşı çıkışıdır. Tatavlı Mahremi ile birlikte “Türkî-i Basit” (Yalın Türkçe) diye bir çığır – belki bir kampanya– açmış olmaları ve aruz ölçüsüyle, ancak katıksız Türkçeyle gazel ve benzeri divan şiirleri yazmalarıdır. Özetle şunu söylemek gerekir ki, edebiyat ve sanat dilinin temiz ve duru olması yolunda, divan edebiyatının ilk ve son aşamalarını bu iki arkadaşır. Nazmî’nin manzumeleri, arkadaşınıninkine oranla biraz daha başarılıdır. Ancak, yeterince güçlü bir kültüre ve sanat yeteneğine sahip olamamaları ve kendilerinden sonra kimsenin, izlerinden yürümemiş bulunması Edimeli Nazmî ile arkadaşının başlattığı bu çığırın başarıya ulaşmasını engellemiştir. Eserleri: Edimeli Nazmî’nin sadece gazellerinin sayısı sekiz bine yaklaşıktır ve bunların önemli bir bölümü duru, arı Türkçeyle kaleme alınmıştır.” (Kutlu 1983: 132).

Köprülü’nün *Türkî-yi basit*’i bir akım olarak takdim etmesi öylesine inandırıcı olmuştur ki, dilbilimciler bile bunu bilinçli bir tepki sayma eğilimi göstermişlerdir. İmer, ikideğişiklik (diglossia) üzerinde dururken şöyle yazmaktadır: “Türkçedeki bu ikideğişikliğin daha 16. yüzyılda farkına varılmaya başlandığı ve buna tepki gösterdiği söylenebilir. Türkî-i Basit adıyla anılan akımın temsilcileri, dilsel ikiliğe ödünçlemelerin neden olduğundan hareketle Arapça ve Farsça sözcüklere ve dilbilgisi özelliklerine çok az yer vererek yine aruz ile şiir yazmayı denemişlerdir. Bu akımın temsilcilerinden divan sahibi Edimeli Nazmî’den alınan aşağıdaki örnek, aruzla ama çok az ödünçleme kullanarak da şiir yazılabileceğini ortaya koymaktadır.” (İmer 1998: 42 vd.).

Sanıyorum Vasfî Mahir Kocatürk dışında Köprülü’nün Nazmî’yi gereğinden fazla büyütmüş olmasına karşı çıkan olmamıştır.⁹ En ciddi araştırmacılar bile bir *Türkî-yi basit* cereyanından, akımından ya da hareketinden söz etmekten çekinmemişlerdir. Bu arada bilimsellikle hiçbir ilgisi olmayan “temiz Türkçe, sevimli Türkçe, düzgün Türkçe, Türkçe sevgisi, Türk dilinin dehası, Türk dilinin tabii ahengi” gibi bir takım doldurma sözlere de sık sık rastlanır.

Köprülü, Nazmî’nin yazdıklarının toplamının 50.000 beyte yakın olduğunu, ‘aruz’un hemen bütün kalıplarını kullandığını, bütün nazım türlerinde yazdığını, şiirlerinde İran edebiyatından bilinen tüm söz ve anlam sanatlarına (oyunlarına) rastlandığını bildirir (1928: 65, 67, 1965: 259 vd.). Björkmann, onun gazellerinin sayısının en az 7777 olduğunu yazar (Björkmann 1964: 438, 7777 sayısını nerede bulduğunu bildirmiyor.). Bu kadar çok yazmış olmasına karşılık hemen hemen hiç kimsenin dikkatini çekmemiş bir şairdir.

Verilen sayılara göre Nazmî, şiirlerinin sadece % 3.5’ini *Türkî-yi basit* ile söylemiştir. Onun tutumu, ileri sürüldüğü gibi, bir “teпки”yi yansıtsaydı, ya da bir “akım” başlatma çabası söz konusu olsaydı, tutarlı olarak şiirlerinin çoğunu ya da büyük bir kısmını *Türkî-yi basit* ile Türkçeyle söylemiş olması beklenirdi.

Nazmî'nin *Türki-yi basit* ile değil, alışılmış Osmanlıca ile olan şiirlerinden yayınlanmış olan galiba yoktur. Vasfi Mahir Kocatürk "basit olmayan Türkçeyle yazdıkları daha güzel" der (Kocatürk 1970: 349).¹⁰

Bu durumdan çıkarılabilecek olan sonuç bence şudur: Nazmî, şiirde tutunabilmek için elinden gelen her şeyi yapmış, her yola başvurmuştur. *Türki-yi basit* ile şiir söylemek de onun başvurduğu bu yollardan biridir. Bunu sadece dikkati çekmek, tuhafılık yaparak şöhret kazanmak için yapmış olduğu çok açıktır. Onun için yalnız Türkçe kelimelerle, yani "köylü dili" ile yazmak, yalnız noktalı harflerle ya da yalnız noktasız harflerle yazmak gibi bir oyundan başka bir şey değildi.

Nazmî her ne yapmışsa başarılı olmamış, kaba saba, inceliksiz, düşük zevkli bir yazar olmaktan kurtulamamıştır. Nazmî'nin *Türki-yi basit* şiirleri öylesine berbattır ki, insan bunları okurken sanki bu yazarın Türkçe ile alay ettiği duygusuna kapılır. Oysa böyle bir alay söz konusu değildir. Sözde şairin yeteneği ortaya daha güzel bir şey çıkarmasına olanak vermemiştir.

Köprülü, elbette Nazmî'nin bu sade Türkçe şiirleri bir oyun olarak yazmış olduğunu fark etmiştir. Fakat bunu yalnız bir tek yerde ve bir cümleyle, kapalınca dile getirmiş, Nazmî'nin *Türki-yi basit* ile gazeller söylemiş olmasının önemini aşırı derecede abartmaktan kendini alamamıştır. Bu cümle şudur: "Şanâyî'-i edebiyenîş ve 'arüz aqşâmınîş hepsine miñâller tedârik etmek şüretiyle o devir ulüm-ı edebiyesine temâmiyle âşinâ olduğunu göstermek istemiş olan Nazmî, öyle görünüyor ki, sâde Türkçe ile yazmayı da bir şan'at add etmiş ve bu huşûşda da başkalarından geri kalmamak için bu manzûmeleri yazmıştır" (Köprülü 1928: 68). İşte Köprülü'nün bunu çok iyi gördüğü halde o dönemin millîci tutumuyla *Türki-i basit* şiirlere aşırı önem vermiş olması şaşırtıcıdır.

Sonuç olarak, "Köprülü'nün Edirneli Nazmî ve *Türki-i basit* üzerine görüşleri" Türkoloji tarihi içerisinde bir yer almıştır, ama Türk dilinin gelişim tarihi içerisinde onun "*Türki-yi basit* akımı" diye adlandırdığı şeyin bir önemi yoktur.

Cem Dilçin'in "*Türki-yi basit* gazel"e örnek olarak, Nazmî'den bir şiir değil de Şeyh Gâlib'in yalnız Türkçe kelimelerle yazdığı tek gazeli yayınlamış olması anlamlıdır (Dilçin 1983: 116). Dilin sadeleşmesinden yana düşünceleri olan, ancak bunları şiirlerine yansıtmamış olan Gâlib'in bu tek denemesi, Nazmî'nin tuhafılıklarından çok daha değerlidir.

Türkçe şiir söylenen başka ülkelerde de "türkâne" usulle ve tuhafılık yapmak amaçlanmaksızın güzel şiirler söylendiği olmuştur. Flemming, Şerif'in (Hüseyn bin Hasan Muḥammad al-Ḥusaynî) Memlûk sultanı İkinci Kanişav Gavri (sultanlığı: 1501-1516) için söylediği şarkı tarzında, içten bir "geçmiş olsun" manzumesini yayınlamıştır (Flemming 1976: 22-28; Şerif'in şiiri: s. 27), sondan bir önceki dörtlükte şair mahlasını sözünün "türkâne" olduğunu söyleyerek verir:

türkânedür sözüñ Şerif
sözüñe kim olur ḥarîf
her dem değil kim yâ laṭîf
Sultâna sıḥḥat yaraşur

Fakat bütün bunlar bir akım ya da bilinçli bir tepki olarak kabul edilebilecek şeyler değildir; kişisel denemeler olarak kalmıştır.

Aslında 19. yüzyıl öncesinde dilde aşırı yabancılaşmaya “ulusal dil” bilincine bağlı bir tepki duyulmuş olmasını beklemek apaçık bir anakronizmdir. “Ulus” kavramının olmadığı bir dönemde “ulusal dil” bilinci de olamazdı.

Türk klasik edebiyatı (divan edebiyatı) ile uğraşanlar öteden beri bu edebiyatta Acem tesiri, Acem taklitçiliği görmüşlerdir. İlk bakışta bu belirlemede bir yanlışlık olmadığı sanılır. Oysa bu yanıltıcı olmuştur. Başka bir açıdan bakmayı öneriyorum: Türk klasik edebiyatı (divan edebiyatı), Acem taklidi değildir, Acem çıkışıdır. Acem kaynaklı olan, İran’ın dış-taşrasında¹¹ sürdürülen bir edebiyat, dilini değiştirip Türkçe olarak yazılmaya başlanmıştır. İşte bu, büyük bir atılımdır. Ancak bu atılıma, bu büyük değişikliğe yol açan etken “ulusal dil bilinci” ya da “Farsçaya tepki” değil, sadece “okunma ve anlaşılma isteği” olmuştur.

20. yy. başında Türkiye’de oluşan “millî gurur”, Anadolu’nun Selçukluların eline geçmesinden sonra yaratılmış olan ilk edebiyatın Farsça olmasını yaralayıcı bulmuş, bu yüzden gerçek, çoğu zaman kaçamaklı bir biçimde dile getirilmiştir. Anadolu Selçuklularının Türklüğünden kimse şüphe duymaz, onların başarılarından övünç duyulur, ama iş dil ve edebiyat sorununa gelince onların yazı dili olarak Türkçeyi kullanmamış olmalarından sanki utanç duyulmaktadır. Bu yüzden Farsçanın yalnızca saray çevresinde kullanıldığı ısrarla fakat kanıtız olarak ileri sürülmüştür. Oysa Ahmet Ateş (daha 1945’te), 12-14. yüzyıllarda Anadolu’da Farsça eserler üzerine önemli makalesini bitirirken bu yüzyıllarda Anadolu’da Farsça yazan pek çok şair olduğu, şehirlerde Farsça bilen ve belki Farsça konuşan halk zümreleri olduğu sonucuna varmaktaydı (Ateş 1945: 94-135).

Son yıllarda iki dillilik (bilingualismus) üzerine birçok araştırma yapılmaktadır. Türkçe konuşan kavimlerle İran dilleri konuşan kavimler arasında çok eski zamanda Orta Asya’nın doğusunda başlayıp yüzyıllar boyu bütün Orta Asya’da, özellikle Mâverâ’ün-nehr’de ve İran’da sürmüş olan ilişkiler, gerek İran dilleri, gerekse Türk dilleri konuşan topluluklar arasında çeşitli düzeylerde iki dilliliğe yol açmıştır. Anadili olarak İran dillerinden Sogdca¹² ve Harezmceyi¹³ konuşmuş olanlar, iki dilliliğin ileri aşamasında kendi anadillerini unutmuşlar, dilce Türkleşmişlerdir. Ama onlar da kendi dillerinden Türk-dillilere de birçok kelime bırakmışlardır. Bu arada Eski Farsça ve Orta Farsça’nın devamı olan “Yeni Farsça” (M. S. 9 yy.dan bu yana) Orta Farsça’ya göre epeyce farklılaşıp kimi bakımlardan bir Türk dilini andıran biçime girmiştir. Bunda, “İranlılaşan”, yani İran’a yerleşen, Farsçayı da öğrenen fakat bu dili Türkçeye benzeterek konuşan Türk dilli kavimlerin etkisi söz konusu edilebilir. Öte yandan İran dilleriyle komşu olan Türk dillerinin hepsinde özellikle sözdizimi ve söz varlığında güçlü bir İran etkisi görülür. Kısacası, Türk dilleri – İran dilleri ilişkileri basit değil, son derecede karmaşık ve çok yönlüdür.

İran’dan Anadolu’ya giden bütün Türk-dilli’lerin iki dilli olduğunu ileri sürecek değilim; göçerler arasında Farsça bilenler herhalde az, ya da pek azdı. Ama şehir halkı olarak

gelenlerin çoğu herhalde iyi ya da kötü Farsça biliyordu. Okur-yazarların, medreseye devam etmiş olanların büyük çoğunluğunun şehir halkından olduğu tahmin edilebilir.

Farsça, Anadolu'da herhalde sadece kâğıt üzerinde kalan, konuşulmayan bir dil değildi. 14. yy. öncesi durumu yansıttığını tahmin edebileceğimiz bir atasözü vardır: *Türk iti şehre gelicek Farsice ürer*.¹⁴ Tabii, burada *türk* 'köylü', daha doğrusu 'Müslüman köylü' anlamında, fakat aynı zamanda 'Türkçe konuşan' anlamındadır.¹⁵

"Köylünün (~ Türkçe konuşanın) iti şehre gelince Farsça havlar." Bu atasözü çeşitli yorumlara açık olsa da bir şeyi açıkça ortaya koyuyor; o da şehirlerde Farsça konuşulduğudur. Şehirlinin köylüye bakışını yansıtan bir başka atasözünde: *Türklerüh yın tırındur tın* denmektedir, yani "Köylülerin (~Türkçe konuşanların) şiri, türküsü *tın tın*'dan, anlamsız nakaratlardan başka bir şey değildir".¹⁶

Selçukluların son zamanlarında, yani 13. yy. sonlarında herhalde durum değişmekte, Türkçe lehinde gelişmeler olmaktaydı. Yine de 14. yy.da Anadolu'da Türkçe yazmaya başlayan şairlerin hemen hepsi Türkçenin sert, kaba, *kobat*¹⁷ bir dil olmasından şikayet edip Türkçe yazdıkları için yakınılar, Türkçe şiir söylemeyi bir ayıp gibi gösterirler. Çoğu, Arapça ve Farsçayı övüp Türkçeyi yeren beyitler söylemişlerdir. Yazıcıoğlu, *Hürşid-nâme*'sinin sonunda eserini niçin Farsça yazmadığını açıklıyor:

ve lîkin Rûm êlinüh kavmı yek-ser

ınıgıp Türk dilini söyleşürler

diyor.¹⁸ Burada *ınık-* eylemini 'vazgeçmemek, alışkanlığını terk etmemek, bağlı kalmak' anlamına kullandığını sanıyorum.¹⁹ Anadolu halkı Türk diliyle söyleştiği, Türkçeden vazgeçmediği, yani Türkçeyi büsbütün bırakıp Farsçayı kullanmadığı için Yazıcıoğlu kendisini Türkçe yazmak zorunda hissetmiş olduğunu söylüyor.

Gerek Yazıcıoğlu'nun gerekse öteki yazarların bu tür sızlanmalarında ne derecede içten olduklarını belirlemek mümkün değildir. Önemli olan onların her fırsatta Farsçaya karşı hayranlıklarını dile getirmiş olmalarıdır. Ancak "okunma ve anlaşılma tutkusu" ile Türkçe yazmış, kendi dönemlerinin dil durumunu belli bir ölçüde yansıtmışlardır. Bunlar arasında Faḫrî gibi Türkçeye meyli daha çok olanlar bile "Öztürkçe" yazmak ya da başka bir deyişle yapay bir *Türkî-yi basîṭ* yaratmak yoluna gitmemiştir. Böyle bir gelenekle yetişmiş olan divan şairlerinden bir tuhaflık yapmış olmak için 16. yy.da *Türkî-yi basîṭ* ile şiir söylemiş birkaç kişiyi "Milli Edebiyat Cereyanının ilk mübeşşirleri" olarak görmek ve sanki onlarda 20. yüzyıl ulusçuluğu çizgisinde bir Türkçe kaygısı, Türkçe özeni varmış gibi göstermek doğru olmamıştır.

Açıklamalar

1. Bu yazı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık tarafından 18-21 Kasım 1999'da düzenlenen "Osmanlı Dünyasında Şiir" konulu sempozyumda okuduğum bildiri- nin metnidir. Orada sunulmuş olan bildirilerin bir ciltte toplanması söz konusuydu; bu yüzden başka bir yerde yayımlamayı düşünmemiş, uzunca bir süre bekletmiş- tim. O cilt yayınlanmadı, bu bildiri metni de araya giren değişik uğraşılardan dola- yı bir köşede unutulmadan kaldı. Aradan on yıl geçtikten sonra burada yayınlar- ken bu süre içerisinde aynı konuyla ilgili olarak görebildiğim ve haber alabildiğim yayınları, bildirileri ve tezleri yazının sonuna "Güncelleme" başlığıyla ekledim.
2. Köprülü'nün başlangıçtaki tutumu "Türkçü" çevrelerde unutulmamıştır (krş. Orkun 1944: 72: "Her yeni harekete evvelâ şiddetle hücum eden, sonra bu işin yürütmekte olduğunu görünce derhal ona katılan Mehmet Fuat Bey (Köprülü) bu yeni lisan hare- ketine *Servet-i Fünûn* mecmuasında hücum etmeğe başlamış ve Arapça, Farsça ter- kiplerin güzelliğini müdafaa ederek ...").
3. Bu konuda yazılmış yazılar için bk. Tezcan 1994: 75-88. Adamović'in ileri sürmüş olduğu bir noktada düzeltme gerekiyor. 1985 tarihli çalışmasında 'Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atu'n-nezâ'ir*'inde Dehhânî'nin Ahmedi'ye yazılmış nazireleri bulunduğu dikkati çeken Adamović, buna dayanarak Dehhânî'nin 15. yy. yazarı olduğunu kesin bir ifadeyle ileri sürmüştü (s. 7). Oysa Şeyhoğlu, 1401 yılında bitirdiği *Kenzü'l- küberâ*'da bu yazardan bir alıntı yaparken *merhûm Hoca Dehhânî* demiştir (bk. Yavuz 1991: 144, 108b/6). Demek ki Dehhânî 14. yy.da yaşamıştır. Söz konusu nazirelerini 1401'den önce yazmış olmalıdır. Ahmedi'nin 1334-1412 arasında yaşamış olduğu tahmin edilmektedir (bk. Ünver 1983: 3).
4. *Şehnâme*' için Güncelleme'de Hatice Aynur'un tezine bk.
5. Mağremî'nin *şüh* yaratılışlı birisi olduğunu Kınalızâde Hâsan Çelebi bildirmiştir (bk. Köprülü, 1928: 22.).
6. Öksüz 1995: 9'da *bön üveyik gibi yerine ben bir örük gibi* okuyup beyti anlaşılmas- ta biçime sokmuş.
7. Atsız 1934. Bu yayının ağırlık noktasını "Dîvân-i türkî-i basit'in tarih ve medeniyet bakımından ehemmiyeti" alt başlıklı kısım oluşturur. Burada, Nazmî'nin bir gazelinde geçen *albız* 'şeytan' kelimesiyle, Güney Sibiryâ Türk dillerinden Altayca'da bulunan *almıs* 'kötü ruh' arasında birleştirme yapan Atsız, sadece buna dayanarak, kendisinin de üçüncü derecede bir şair olduğu için şiir bakımından önemli görmediği Nazmî'yi kültür tarihi için çok önemli sayar. (Köprülü, Nazmî için "o devrin dördüncü beşinci derecede şairlerinden addetmek zaruriyetindeyiz" demişti.) Burada ayrıntısına gire- meyeceğim ve eleştirisini yapamayacağım bu birleştirmeden yola çıkarak bunu "millî Türk dininin İslâmîyeti de nasıl millîleştirdiği" hakkında bir kanıt olarak ileri sürer. Köp- rülü ise Nazmî'nin bir beytinde kukla oyunu'nun geçmesine dikkati çekmişti; bu kültür tarihi açısından gerçekten önemlidir. Ancak geçen zaman içerisinde, kukla oyununun daha 14. yy.da *Süheyl ü Nev-bahâr* mesnevisinde geçtiği ortaya konabilmiştir (bk. Dilçin 1991: 126.).

8. Björkmann 1964: 438, Akyüz 1964: 475'te Şināsī'nin şiir dilini yenileştirme çabalarını Nazmī'nin girişimleriyle karşılaştırır. Levend 1960: 76 ve devamında "Bu gayreti geçici bir heves değil, belki bilinç altında gizlenen ve zaman zaman kendini duyuran bir özlem olarak kabul etmek elbette daha doğrudur" der. Korkmaz 1974: 25 ve devamında "Türkî-i Basit akımı adı altında bu ağır ve yapma dile karşı duyulan tepkiler"den söz eder. Mengi 1994: 150'de tepki tezini tekrarlar. Öksüz 1995: 10'da bu hareketin "Temiz Türkçenin Osmanlı-Türk topluluğunda kendini her vesileyle hissettiren devamlı bir hayata sahip olduğunu" gösterdiğini iddia eder.
9. Kocatürk, daha önce de (13. 14. yy.larda) böyle şiirler yazılmış olduğunu, dolayısıyla Nazmī'nin şiirlerinin bir ilerilik, bir millilik değil, tersine gerilik olduğunu söylemektedir. "Bu şiirleri devrinde hemen hiç tanınmadığı ve sevilmemesi gibi Fuad Köprülü kadar da kendisine değer verilmemiştir. Fuad Köprülü'nün samimiyetle ve heyecanla lanse etmesine rağmen devrimizde de hiç kimse tarafından okunmamış, tutulmamış, benimsenmemiştir" (1970: 349). İki noktada Kocatürk'e katılmıyorum: 14. yy.da aruzla yazılmış şiirler hem suni değildir, hem de Nazmī'ninkilerden daha üstündür. İkincisi Köprülü, Nazmī'yi şair olarak lanse etmiş değildir, sadece dil tarihi açısından önemini abartmıştır.
10. Nazmī'nin derlediği, içerisinde 3356 şiir bulunan *Mecma'un Nezâ'ir* üzerine sanıyorum bir çalışma yapılmış değildir. (Güncellemede M. Fatih Köksal'ın doktora çalışmasına bk.) Köprülü'nün Nazmī hakkında bir araya getirdiği bilgilere sonradan eklenmiş olan tek şey, ona ait bir de münşeât derlemesi bulunmuş olduğuna dair tahmindir (bk. İlaydın – Erzi 1957: 221-252). Bu mecmuanın yandan fazlasının Nazmī'nin düzenlediği bir münşeattan nakledilmiş olduğu üzerine tahmin için bk. s. 222. Burada, Nazmī'nin kendisinin *fenn-i inşâ*'daki ustalığını birkaç beytinde dile getirdiğine Köprülü'nün bu beyitlere dikkati çekmiş olduğuna da değinilir.
11. *dış-taşra* terimini "Peripherie" karşılığı olarak kullanıyorum.
12. Sogdluların asıl yurdu, Batı dillerinde Sogdiana diye adlandırılan Semerkand ve çevresiydi. Sogdlular, gerek ticaret erbabı, gerekse Buddhizm ve Maniheizm'in misyonerleri olarak dillerini ve kültürlerini doğuda çok geniş bir alana yaymışlardı.
13. Bir "doğu İran dili" olan Harezmece, 13. yy.a kadar Harezme'de (Aral Gölü'nün güneyinde kalan bölge) konuşulmaktaydı.
14. İstanbul Oğuznamesi Yayını (İzbudak 1936: 56, no. 548.).
15. Birçok yerde *türk* sözcüğünün 'kaba, görgüsüz, bilgisiz, köylü' anlamına gelmesi, Osmanlı seçkinlerinin halkı küçük görmüş olması sonucu Anadolu'da ortaya çıkmış bir anlam kaymasıyla açıklanır. Bu yanlıştır, sözcük daha 10. yy.da Eski Uygurca metinlerde 'cahil, barbar, budizmi bilmeyen' anlamına kullanılmıştır. Bugünkü Türk dillerinde de buna yaklaşan anlamları vardır: Azerbaycan Türkçesi: *türkesaya(j)* 'safdil, sadedil, kumazlık bilmeyen', *türkeçare* 'kocakan ilacı, cahil insanların tedavi usulü', Türkmençe *türk* 'sade, safdil, salak', Kırgızca *türköy*, *türköyü* 'okuması yazması olmayan, cahil', Yeni Uygurca *türük* 'okuması yazması olmayan'. Bu sözcük, kavim adı (etnonym) olan *Türk*'ten başka bir sözcük değildir. Küçümseyici anlamının nasıl ortaya çıktığı ve yayıldığı başlıbaşına bir araştırma konusu olabilir.
16. Berlin Oğuznamesi, (yayınlanmamıştır) 34b.

17. Yazıcıoğlu'nun Türkçe için kullandığı bu sıfat (bk. Ayan 1979: beyit 7802; orada *köbüt* okunmuştur) Ermeniceden bir alıntıdır, bk. Dankoff 1995: vd. (no. 379). Bugün Azerbaycan Türkçesinde *kobud* 'kaba' olarak yaşamakta, Türkiye ağızlarında da *kobat*, *kubat*, *gubat* vb. biçimlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. *Tarama Sözlüğü* 3, TDK, Ankara 1967, s. 1714'te *Şāmīlu'l-luġā'* dan (16. yy.) alınmış tek bir veri yer alır, orada *göbüt* okunmuştur.
18. Ayan 1979: 423, beyit 7800.
19. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* c. 7, TDK, Ankara 1974, s. 2478 *mık*-2. 'alışmak, huy edinmek' (Konya); *Tanıklariyle Tarama Sözlüğü* c. 3, Ankara 1967, s. 1951, *mık*- 'itaat etmek, inkiyat etmek'.

Kaynaklar

- Adamović, Milan (1985). *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*. Leiden: Brill.
- Akyüz, Kenan (1964). "La littérature moderne de Turquie". *Philologiae Turcicae Fundamenta* II. Wiesbaden: Franz Steiner. 465-634.
- Ateş, Ahmed (1945). "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler". *Türkiyat Mecmuası* 7-8: 94-135.
- Atsız, Hüseyin Nihal (1934). *XVI'ncı Asır Şairlerinden Edirneli Nazmî'nin Eseri ve bu Eserin Türk Dili ve Kültürü Bakımından Ehemmiyeti*. İstanbul: Arkadaş Matbaası.
- Ayan, Hüseyin (1979). *Şeyhoğlu Mustafa: Hürşîd-nâme*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Björkmann, Walther (1964). "Die klassisch-osmanische Literatur". *Philologiae Turcicae Fundamenta* II. Wiesbaden: Franz Steiner. 427-465.
- Dankoff, Robert (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Dilçin, Cem (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- (1991). *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Flemming, Barbara (1976). "Aus den Nachtgesprächen Sultan Ğaurîs". *Folia Rara*. Yayınlayanlar: H. Franke, W. Heissig, W. Treue, Wiesbaden: Franz Steiner. 22-28.
- İlaydın, Hikmet ve Adnan Erzi (1957). "XVI. Asra Aid Bir Münşeât Mecmuası". *Belâten* 21: 221-252.
- İmer, Kamile (1998). *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İzbudak, Veled (1936). *Atalar Sözü*. İstanbul: TDK Yay.
- Kocatürk, Vasfi Mahir (1970). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Korkmaz, Zeynep (1974). *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yay.
- Köprülü, M. Fuat (1928). *Millî Edebiyyât Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-yi basîf*. İstanbul: Türkiyat Enstitüsü.

- (1965). “La Métrique arüz dans la Poesie turque”. *Philologiae Turcae Fundamenta II*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Kutlu, Şemsettin (1983). *Divan Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Levend, Ağâh Sırnı (1960). *Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: TDK Yay.
- Mengi, Mine (1994). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Orkun, Hüseyin Namık (1944). *Türkçülüğün Tarihi*. İstanbul: Berkalp Kitabevi.
- Öksüz, Yusuf Ziya (1995). *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*. Ankara: TDK Yay.
- Tezcan, Semih (1994). “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarh-nâme'nin Tarihlendirilmesi Üzerine”. *Türk Dilleri Araştırmaları*. c. 4. Ankara: Simurg Yay. 75-88.
- Ünver, İsmail (1983). *Ahmedî: İskender-nâme – İnceleme, Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yay.
- Yavuz, Kemâl (1991). *Şeyhoğlu: Kenzül-kübêrâ ve mehekkül-ulemâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Güncelleme

- Canım, Rıdvan (1995). *Edirne Şairleri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Mazıoğlu, Hasibe (1977). “Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Tercümesi”. *Türkoloji Dergisi* 7: 47-53.
- Sağlam, Feyyaz (1988). “Türki-i Basit Akımı: Divan Şiirinin Sahipsizleri Visâfî – Nazmî – Mahremî”. *Türk Yurdu* 19 (363):17-19.
- Avşar, Ziya (2002). “Türki-i Basiti Yeniden Tartışmak”. *Bilig* 18: 127-43.
- Köksal, M. Fatih (2002), “Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Divanına Yeni Bakışlar”. *Bilig* 20: 101-124.
- Memmer, Ahmet (2002). “XV. yy.da yazılmış bilinmeyen bir nazire mecmuası ve Aydınlı Visâfî'nin bilinmeyen şiirleri”. *Millî Folklor* 56: 75-94.
- (2006). *Türki-i basit ve Aydınlı Visalinin Şiirleri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Aynur, Hatice (2003). “Mahremî.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 27. İstanbul: TDV Yay. 390-91. Aynı yazının genişletilmiş şekli için bk. www.ottomanhistorians.com/database/html/Mahremî.html
- (2008). “Rethinking the Türki-i Basit Movement in Turkish Literature” *Archivum Ottomanicum* 25: 79-97.
- Aynur, Hatice (2002). “Was the Türki-i Basit really a movement?” International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies. 15th CIEPO Symposium, July 8-12. London.
- Köksal, M. Fatih (2002). “Edirneli Nazmî'nin yayımlanmamış Türki-i Basit Şiirleri”. *Trakya Üni., Fen-Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, I. Edirne Kültür Araştır-*

malan Sempozyumu. 23-25 Ekim. Baskı: *I. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Hazırlayan: Yard. Doç. Dr. Levent Doğan. Edirne: Edirne Valiliği Yay. 2005. 93-109.

Özkan, Mustafa (2002). "Edirneli Nazmi ve Türki-i Basit Hakkında". Trakya Üni., Fen-Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl. I. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu. 23-25 Ekim.

Tezler

Avşar, Ziya (1998). *Edirneli Nazmi, hayatı, edebi kişiliği, eserleri -Türki-i Basit ve gazelleri dışındaki nazım şekil ve türleri*. (Mustafa İsen gözetiminde yapılmış doktora tezi, YÖK tez no. 73788).

Aynur, Hatice (1993). *Mahremi ve Şeh-namesi. I. Kısım: Yavuz Sultan Selim dönemi. İnceleme-metin-sözlük-dizini* (Kemal Yavuz gözetiminde yapılmış doktora tezi, YÖK tez no. 25640).

Bilecik, Fahrünnisa (1991). *Divan mecmualarında Edirneli Nazmi. İnceleme-metin-İndeks* (Mehmet Akalın gözetiminde yapılmış yüksek lisans tezi, YÖK tez no. 18964).

Güven, Ahmet Zeki (2006). *Edirneli Nazmi'nin Pendnamesi'nde ahlâk ve eğitim unsurlarının tespiti ve incelenmesi* (İlhan Genç gözetiminde yapılmış yüksek lisans tezi, YÖK tez no. 189815).

Köksal, Mehmet Fatih (2001). *Edirneli Nazmi Mecma'ü'n-Neza'ir. İnceleme tenkitli metin* (Osman Horata gözetiminde yapılmış doktora tezi, YÖK tez no. 100298).

Turgut, Savaş (2001). *Edirneli Nazmi - Divan-ı Türk-i Basit. İnceleme, metin, sözlük, adlar dizini* (Mustafa Özkan gözetiminde yapılmış yüksek lisans tezi, YÖK tez no. 104721).

Ün, Cumhuriyet (1996). *Edirneli Nazmi Mecma'ü'n-Neza'ir 1-50 varakların transkripsiyonlu metni* (Kaşif Yılmaz gözetiminde yapılmış yüksek lisans tezi. YÖK tez no. 54104).

Ünlü, Suat (1998). *Edirneli Nazmi'nin divanındaki gazellerin dil incelemesi* (Muzaffer Akkuş gözetiminde yapılmış yüksek lisans tezi, YÖK tez no. 72200).

Concerns with Turkish in Divan Poetry

Semih Tezcan*

Abstract: Köprülüzâde Mehmed Fuâd (1890-1966) collected the poems in the divan of the 16th century poet Edirneli Nazmî that he characterized as “Türkî-yi basit” and published them with a long foreword under the title *Dîvân-ı Türkî-yi Basit* (1928). This publication paved the way to great errors that have continued to this day. Nearly everyone has believed that a serious Turkization movement began in the 16th century and that Nazmî actually put together a divan under this title. However Nazmî wrote these poems in “Türkî-yi basit” simply in order to demonstrate his skill, i.e., as a game. His thousands of other poems do not show the slightest concern with avoiding foreign words; but they do demonstrate various kinds of unusual verbal skills. Although Köprülü was well aware of this, in order to conform with the nationalist movement of the period he could not refrain from exaggerating the importance of Nazmî’s writing gazels in “Türkî-yi basit”. This article deals with this attitude and the errors it fostered.

Key Words: Divan poetry, Edirneli Nazmi, Türki-yi basit, Köprülüzâde Mehmed Fuâd.

* Bilkent Üniversitesi / ANKARA
stezcan@bilkent.edu.tr

Турецкая тревога в диванной поэзии

Семих Тезджан*

Резюме: Копрюлюзаде Мехмед Фуад (1890-1966), собрав стихи, которые он охарактеризовал как «Турки-и басит» (простой турецкий) из диванов Эдирнели Назми – поэта 16-го века, опубликовал работу «Диван-и Турки-и басит» с содержательным вступительным словом (1928). Это издание явилось причиной больших ошибок, продолжающихся до сих пор. Почти все поверили, что в 16 веке началось серьезное тюркское движение и Назми действительно создал диван под таким названием. Тогда как на самом деле Назми писал эти стихи ради искусства, то есть в качестве игры назвал это произведение «Турки-и басит». В других написанных им тысячах стихотворениях у него не было установки на неиспользование или ограниченное использование иностранных слов, но и в этих стихах были показаны различные другие виды искусств. Хотя Копрюлю очень хорошо знал это, для того, чтобы примкнуть к националистическим движениям преувеличил важность их исполнения посредством газелей. В данной статье рассматривается данный подход и заблуждения, вызванные этим подходом.

Ключевые слова: диванная поэзия, Эдирнели Назми, Простой турецкий, Мехмед Фуад Копрюлюзаде.

* Университет Билькент / Анкара
stezcan@bilkent.edu.tr